

REQUERIMENTS I VIDUÏTAT FEMENINA: UN EXEMPLE DE L'ACTIVITAT NOTARIAL A LA BARCELONA DEL SEGLE XIV**Mireia Comas-Via¹**

Universitat de Barcelona

e-mail: mireia_comas@ub.edu

Rebut: 31 octubre 2018 | Revisat: 17 des. 2018 | Acceptat: 20 des. 2018 | Publicado: 31 desembre 2018 | doi: 10.1344/Svmma2018.12.4

Resum

La documentació notarial és una font indispensable per a la Història de les dones. Mentre que els testaments, els inventaris i tot tipus de contractes solen ser els documents més utilitzats, els requeriments i els arbitratges no han cridat tant l'atenció dels historiadors i historiadores. L'objectiu d'aquest treball és analitzar, en primer lloc el paper del notari en aquestes tipologies documentals i, en segon lloc estudiar les dificultats de les vídues de la Barcelona baixmedieval que apareixen en aquesta documentació. Les fonts mostren viudes de totes les classes socials defensant els seus drets i els dels seus infants, especialment per aconseguir la restitució del dot, així com resoldre altres qüestions de caràcter econòmic. Tot i que aquestes situacions es devien probablement a la seva vulnerabilitat en tant que dones sense home, les vídues eren capaces de fer sentir les seves veus davant d'un tribunal per tal de trobar una solució als seus problemes.

Paraules clau: activitat notarial, requestes notariales, sentències arbitrals, vídues, Barcelona, Baixa Edat Mitjana

Abstract

Notarial documents are, certainly, an indispensable resource for women history. While wills, inventories and any type of contracts are the most used notarial documents, requests and arbitration awards do not usually attract scholars' attention. However, this kind of notarial documents is an effective source to study the difficulties they had to deal with and to analyse the causes of their situation. The substantial presence of widows in judicial documents from Barcelona seems to suggest that their rights were not always respected. The fact that they were usually single women or women without men sometimes led the late husband's heirs and relatives to try to take advantage of the widow's position for personal gain. The sources show widows defending their rights, as well as the rights of their children, especially when pursuing the restitution of their dowries, and complaining about the excessive expenses of judicial proceedings, requesting a fair and transparent trial, and for judgments to be expedited. Even though such situations were probably a consequence of their vulnerability, widows were able to have their voices heard in court to find a solution to their needs.

Key Words: notarial activity, notarial requests, arbitration awards, widowhood, Barcelona, Late Middle Ages

La documentació notarial és, sense cap mena de dubte, una font indispensable per a la història de les dones. Certament, els testaments, inventaris i tot tipus de contractes són les tipologies documentals sovint més utilitzades en aquests tipus de recerca, mentre que els requeriments i les sentències arbitrals no atreuen normalment l'atenció dels investigadors.² Per contra, des del punt de vista de la Diplomàtica, aquesta tipologia documental, tampoc ha estat objecte d'estudi. De fet, Maria Teresa Ferrer en el seu minuciós treball sobre l'instrument notarial anomena, de passada, les requestes i les inclou dins d'un conjunt de documents que etiqueta com a actes, tot i dedicar diverses pàgines a llistar i descriure una gran diversitat de tipologies documentals (FERRER 2000: 67-68). Tanmateix, podem assegurar que es tracta d'una font singular a l'hora d'estudiar la quotidianitat de les dones medievals. En concret, el nostre propòsit és analitzar les dificultats a les quals havien de fer front les vídues barcelonines a finals del segle XIV i quines eren les causes de la seva situació. Tot i els problemes inherents a la seva condició de viuda, la majoria d'aquestes dones no es van resignar amb les circumstàncies provocades arran de la mort del seu marit. Ben al contrari, algunes d'elles van buscar vies i estratègies per millorar la seva situació i no resignar-se a assumir les noves circumstàncies provocades per la mort del marit. I, de fet, així ho mostren els requeriments i els arbitratges notariaus estudiats. Si bé és cert que els plets i les demandes eren en bona part l'origen dels seus problemes, en molts d'altres, aquests eren, al mateix temps, la clau per resoldre'ls.

Efectivament, la documentació ens aporta nombrosos exemples de vídues de totes les classes socials immerses en processos, demandes i reclamacions per tal de poder recuperar els seus dots i fer valer els seus propis drets o els dels seus fills i filles. En aquest sentit, podem destacar el cas de l'escriptora Christine de Pizan, la qual posa èmfasi en aquesta qüestió en el conjunt de la seva obra i molt especialment a *Le Livre de trois Vertus*, en què dedica quatre capítols a descriure la situació específica de les vídues (PIZAN 1989). De fet, ella mateixa n'era coneixedora per pròpia experiència, ja que va quedar vídua a l'edat de 25 anys. L'autora fa especial menció als plets i demandes als quals havien de fer front les vídues, especialment per poder recuperar els seus drets. No és d'estranyar, doncs, que Christine de Pizan incidís en aquest tema, ja que ella mateixa es va veure obligada a recórrer a la justícia i, durant una llarga etapa de la seva vida, es va veure involucrada en interminables litigis. Aquest, però, no va ser un problema exclusiu de Christine de Pizan i és precisament aquest aspecte de la viduïtat el que serà objecte d'aquest estudi.

Així doncs, aquest treball proposa un doble acostament a la tipologia documental que ens ocupa, és a dir, els requeriments notariaus, els quals són demandes en nom del dret fetes davant de

¹ Aquesta recerca s'ha dut a terme dins del marc del projecte "El notariado en Cataluña, siglos XIII-XIV: práctica y actividad (NOTCAT) (HAR2015-65146-P)", finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad, i del Grup de Recerca Consolidat "MAHPA. Grup de Recerca en Estudis Medievals d'Art, Història, Paleografia i Arqueologia" (2014 SGR 794), reconegut per la Generalitat de Catalunya.

² Una excepció d'això que acabem de dir és el treball de Teresa Vinyoles i Elisa Varela sobre vocacions femenines al segle XV (VINYOLES, VARELA 1998) o bé l'estudi de María del Carmen García Herrero sobre el paper de les dones com arbitradores (GARCÍA 1995).

notari (VINYOLES, VARELA 1998: 6). Per una banda, ens proposem aproximar-nos a un aspecte molt concret de l'activitat notarial que són, tal com hem assenyalat, les requestes, així com altres tipologies documentals relacionades. En cap cas pretenem fer una anàlisi exhaustiva dels caràcters interns del document, però sí analitzar seu procés de redacció. I, per altra banda, ens fixarem en les vídues barcelonines, com a exemple d'una determinada clientela que acudia a les escriptories i, més particularment, en l'agència d'aquestes dones per defensar els seus drets i els dels seus fills i filles.³ Es tracta, en conseqüència, d'analitzar, a través de les requestes notariales i els arbitratges notariales, principalment, les raons per les quals les vídues s'introduïen en un espiral de demandes i processos, així com les estratègies que van dur a terme per tal de defensar els seus drets i els seus interessos.

Les fonts utilitzades per dur a terme aquesta recerca són, doncs, els registres notariales, però més particularment els llibres especials de requestes, sentències arbitrals i protestacions conservats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, corresponents a la segona meitat del segle XIV. La gran part dels documents estudiats són requeriments, amb un total de 46, seleccionats amb el criteri que l'autora i/o la destinatària fos una viuda. Ara bé, hem inclòs igualment, dins d'aquesta selecció, tipologies relacionades amb els arbitratges (sentències, compromisos entre les parts i eleccions d'àrbitres), com també amb els processos judicials (apel·lacions, presentacions de cartes davant de tribunals, protestacions, etc.), amb un total de 72 documents, amb la intenció d'obtenir una imatge que ens permeti definir la casuística de les demandes de les vídues de la Barcelona baixmedieval. En concret, s'han consultat sis *Protestacionum et sentenciarum libri* de cinc notaris diferents, que indiquem a continuació:

Joan Eiximenis:

- *Protestacionum et sentenciarum liber* (1377-12/24-1389/03/06)⁴

- *Protestes e sentències* (1390/11/03-1399/11/21)⁵

Francesc de Ladernosa:

- *Llibre de protestacions, requeriments i presentacions de cartes* (1355/01/12-1358/06/13)⁶

Guillem de Santilari:

- *Llibre d'apel·lacions, protestacions, requeriments i presentacions de cartes* (1355-1357)⁷

Guillem d'Orta:

- *Llibre d'apel·lacions i requeriments* (1368-1371)⁸

Francesc de Relat:

- *Llibre de requeriments i protestacions* (1382-1384)⁹

³ Sobre l'agència femenina, vegeu: WESSELL 2013.

⁴ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Joan Eiximenis, 29/58.

⁵ AHPB, Joan Eiximenis, 29/59.

⁶ AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35.

⁷ AHPB, Guillem de Santilari, 20/14.

⁸ AHPB, Guillem d'Orta, 25/14.

⁹ AHPB, Francesc de Relat, 27/9.

La substancial presència de vídues en la documentació de caràcter judicial sembla suggerir que els seus drets no sempre eren respectats. El fet que es tractés de dones soles o dones sense home era el que feia que els hereus i familiars del marit s'aprofitessin de la posició de la vídua per treure'n profit. Els principals problemes que portaven a les vídues davant d'un tribunal o bé d'àrbitres experimentats per tal de resoldre els conflictes en els quals es trobaven immerses tenen a veure principalment amb la restitució del dot, la defensa dels interessos dels seus fills i filles, així com també els deutes econòmics, generalment contrets pel seu difunt marit. Analitzarem totes aquestes qüestions a partir d'exemples concrets que mostren precisament aquesta realitat.

El paper del notari en els requeriments notariais

En relació a l'activitat notarial, volem fixar-nos en com els notaris duïen a terme la seva funció, especialment en un aspecte concret d'aquesta com són els requeriments.¹⁰ En el moment en què es feia necessària la intervenció del notari en les demandes per executar o evitar l'acompliment d'una acció determinada, la part requerint es presentava a l'escrivania amb la intenció que es formalitzés la requesta. La compareixença podia fer-se en persona o bé mitjançant un procurador i, de fet, en la majoria dels casos estudiats, la vídua es feia representar per un apoderat. La mateixa Christine de Pizan recomanava a les vídues que deixessin els seus afers en mans d'un procurador, per com, al seu parer, les dones desconeixen el funcionament dels plets. Tanmateix advertia del perill que suposava deixar en mans alienes les qüestions personals. Afegia altrament que, malgrat tot, convenia seguir d'a prop els afers, ja que considerava que els homes no són molt diligents en quant a les necessitats de les dones i les podien acabar enganyant. (PIZAN, 1989: 190). És interessant el testimoni de Christine de Pizan en tant que ella recull la seva pròpia experiència com a vídua en la seva obra, de manera que esdevé un testimoni de primera mà per entendre la importància dels requeriments i els processos judicials en el dia a dia de les vídues medievals.

En efecte, d'acord amb la documentació estudiada, les vídues recorrien a un professional per tal que actués en el seu nom en tot tipus d'afers. La casuística en aquest sentit és variada, atès que documentem vídues que acudeixen a diferents procuradors per atendre els seus afers o procuradors que representen a diferents vídues en sengles requeriments.¹¹ Una altra opció per

¹⁰ Sobre l'activitat notarial, podeu consultar l'estudi de Daniel Piñol sobre el notariat públic al Camp de Tarragona (PIÑOL 2000: 142-163).

¹¹ Per exemple, Eulàlia, vídua d'Arnau Angle, va recórrer successivament a dos procuradors: el 9 de desembre de 1357 Arnau Huguet, causídic de Barcelona, representava la dita Eulàlia en un requeriment i, dos dies després, Pere Rosar, causídic de la mateixa ciutat, presentava una suplicació en nom d'aquesta vídua en relació a la mateixa qüestió. (AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 138v.-139r. i AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 139r.-140v., respectivament). Aquest mateix Pere Rosar el trobem, juntament amb Pere de Treballs, com a procuradors de Simoneta, vídua de Francesc de Busquets. (AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 40r.-46v.). No és l'únic cas d'un causídic que hem documentat que actuï al mateix temps com a procurador i actor de més d'una vídua: Jaume de Meians és citat com a procurador en l'afer que enfrontava Francesca, vídua de Pere Furiós, amb els marmessors de Pere de Fançar. (AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 19v.-21v.). Documentem també un Jaume de Meians que exercia com a procurador i actor de Maria, vídua de Bartomeu Gomar (AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 43v.-44v.), i com a procurador de Cília, vídua de Bernat de Puiggenescós, la qual l'autoritzava a poder comparèixer davant de qualsevol

a les vídues era fer-se representar per alguna persona de confiança a qui encomanaven els seus problemes i patrimonis, com ara familiars o persones del seu entorn o coneguts del seu difunt marit o, fins i tot, per algun prevere. No obstant, cal assenyalar que hem documentat casos en què les vídues prescindien de la figura del procurador i es presentaven elles mateixes davant del notari o del veguer per tal de fer sentir les seves veus.¹²

El requeriment es podia presentar per escrit o verbalment davant del notari i, aleshores, aquest o un escriptent jurat, per manament seu, acompanyava la part requerint fins a casa de la part requerida o fins el lloc on es podia trobar la persona a qui anava destinada la requesta. Aquesta era una tasca que els notaris solien delegar a escriptents jurats, ja que eren normalment aquests escriptents més qualificats els que exercien els encàrrecs fora de les escriptories, no només en el cas de les requestes, sinó també en protestacions, suplicacions, notificacions, presentacions de lletres i altres actes similars, en què el procediment era molt semblant (PAGAROLAS 1994: 58-59).

En presència de la part requerida, es procedia a la lectura pública del document o bé la part requerint exposava oralment les seves demandes a la part contrària. L'escena ocorria normalment a l'entrada de la casa on es congregaven les dues parts en disputa i el notari o l'escriptent jurat, juntament amb la presència de dos o tres testimonis que subscriuien el desenvolupament dels fets. Així, per exemple, en Galceran Calaf, procurador de Caterina, vídua de Berenguer Puigalquer, estant en l'entrada de la casa de Guillemona, sogra de la dita Caterina, va requerir-li que assistís el dia següent a l'encant que volia dur a terme la dita Caterina per tal de vendre una sèrie de béns mobles que havien estat del seu difunt marit. El procurador, un cop acabà l'exposició de la seva petició, va demanar al notari que estengués còpia de la contestació de la dita Guillemona, la qual es va limitar a respondre que «ella parlaria ab son advocat e que a hora de vespres hen retria resposta». El mateix dia, pels volts del capvespre, Galceran Calaf, juntament amb el notari i dos testimonis més, es va tornar a presentar davant de la casa de Guillemona per tal de conèixer la seva resposta, però com que la dona no havia pogut parlar amb el seu advocat, «com deien que no eren en la ciutat», no pogué contestar a la demanda del procurador de la seva jove. Suposem que l'encant se celebrà el dia següent, però no tenim mitjans per assegurar que la dita Guillemona hi assistís. De totes maneres, els conflictes entre aquesta vídua i la seva sogra continuarien, ja que disposem d'un requeriment posterior que així ens ho confirma.¹³ Reprendrem aquest cas més endavant.

No sempre la part requerida es trobava a casa i aleshores es demanava al notari o a l'escriptent jurat que repetís la visita per tal que la persona interessada pogués escoltar les paraules del requeriment.

jutge en nom seu (AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/38, f. 5r.)

¹² En són exemple els documents següents: AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 12r.; AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 63r-64r. i AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 70r-72r.

¹³ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 147r.

D'altres vegades, es llegia igualment a la persona que fos present en aquells moments al domicili, per tal que pogués transmetre la informació a la persona requerida. D'aquesta manera va succeir quan el procurador de Francesca, vídua de Bartomeu Salelles, va presentar-se, juntament amb un escriptor jurat i els testimonis corresponents, a casa de Pere Ballester. El seu nebot, Jaume Ballester, va atendre els quatre homes i va respondre que en Pere Ballester era fora de la ciutat. Davant d'aquesta situació, el procurador va decidir presentar el requeriment al nebot. Acabada la lectura de la requesta, es va comprometre a informar el seu pare, que era la persona que s'encarregava dels assumptes del dit Pere Ballester.¹⁴ En d'altres ocasions, podia ocórrer que la part requerida es negués a rebre la requesta. Interessant és l'exemple de Margarida, vídua en primeres núpcies de Pere Narbonès i casada en segones núpcies amb Pere de Caulelles. Quan l'escriptur jurat va voler llegir el requeriment que presentava el mateix Pere de Caulelles, la dita Margarida va allunyar-se de la presència de l'escriptur i de les dues testimonis i va pujar per una escala, per tal de no haver d'escoltar-lo. Però, tot i aquesta circumstància, l'escriptur finalment va llegir la requesta a instància de Pere de Caulelles. Margarida, des de l'escala estant, cridava: «Grada era com la farine la carta, grada era com la farine la carta». Entenem que amb aquesta frase donava a conèixer al seu marit el poc valor que ella conferia al requeriment. La situació devia ser desesperant per a Margarida, ja que, amb aquest document, Pere de Caulelles notificava a la seva muller que feia fora de la casa els fills que Margarida havia tingut amb el seu primer marit.¹⁵

En el cas que la requesta estigués escrita en llatí, el notari o l'escriptur havia de traduir-ne el contingut al català, per tal que la persona interessada entengués el missatge que la part requerint volia transmetre. Així ho fa saber en Pere Llorenç, escriptur jurat del notari Joan Eiximenis, quan relata que a més de llegir la carta del rei Joan I davant de Bartomeu Forn, va haver de traduir el contingut del llatí al romanç.¹⁶ Fins i tot, si calia l'escriptur donava les explicacions convenients, perquè fos entès el sentit del requeriment:

*Sibilia, uxor Andree Cerdani quondam, munerii civis Barchinone, presentavit ac per dictum scriptorem juratum legi et explicari voluit honorabili Bernardo de Tous, militi, vicario Barchinone et Vallensis, personaliter invento in platea Sancti Jacobi dicte civitatis, quandam papiri cedulam scriptam tenoris sequentis.*¹⁷

Un cop llegida la requesta, la part requerint sol·licitava al notari o a l'escriptur jurat que n'estengués un document públic perquè quedés constància de l'acte. La part requerida demanava que se n'hi fes arribar una còpia, la qual era efectuada pel notari, tal com corresponia. Posteriorment, el mateix dia o uns dies després, podia tenir lloc la resposta de la part requerida. No sempre els llibres de requeriments recullen aquesta resposta, ja que si no s'obtenia una contestació de la part

¹⁴ AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 82 r. – 83 r.

¹⁵ AHPB, Francesc de Lladernosa, 23/35, f. 192 r. – 193 r. Incomplet.

¹⁶ «Quaquidem litera oblata et presentata ac per dictum scriptorem juratum lecta et publicata ac de latino in romancio explanata [...]» (AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 25 r. – 25 v.).

¹⁷ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 70 r. – 72 r.

requerida en un període de temps determinat, que solia ser de dos dies naturals (COMES 1826-1829: 164), es cloïa el document.¹⁸ També podem trobar requeriments incomplets, en els quals no s'acabava de copiar el text de la requesta: l'escrivent únicament havia escrit el nom de la part requerint, del notari, dels testimonis i el de la persona a qui anava dirigit el requeriment.¹⁹ En d'altres ocasions, la resposta de la part requerida era seguida per una rèplica de la part requerint, de manera que les rèpliques i les contrarèpliques podien succeir-se gairebé infinitament, fet que tenia com a conseqüència extensos documents. El destinatari també demanava la seva còpia corresponent, així com també tota la documentació annexada en què es basava la demanda recollida en el requeriment (COMES 1826-1829: 163).

El notari als arbitratges i apel·lacions

Algunes vegades a partir d'un requeriment s'iniciava un procés d'arbitratge o judicial que podia desembocar en una sentència, de manera que la decisió d'una tercera persona, o unes terceres persones, que no fossin ni jutges ordinaris ni actuessin com a òrgans normals del poder judicial, permetia resoldre el conflicte entre les dues parts. Documentem aquesta eventualitat entre la documentació analitzada, però cal dir que es tracta d'un recurs habitual en el si de la societat medieval. L'arbitratge podia ésser de dret, si estava vinculat a les normes legals, o bé d'equitat, si es resolvia el conflicte d'acord amb el lleial saber i entendre dels àrbitres. L'arbitratge era, doncs, una via privada de resolució de les controvèrsies de caràcter civil, que gaudia de prestigi i acceptació social (ROYO 2016: 144). De fet, només calia que les parts litigants es possessin d'acord en l'elecció dels àrbitres i que es comprometessin, davant d'un notari, a acceptar la resolució d'aquests àrbitres (FERRER 2000: 64-65). En els compromisos es pactava un termini perquè l'afer fos vist per sentència, però, si passat aquest temps, l'àrbitre no s'havia pronunciat, es donava per acabat el compromís.²⁰

Amb totes les proves, els interrogatoris i les declaracions corresponents, i en alguns casos amb al consell d'altres juristes, l'àrbitre procedia a dictar la sentència que era recollida per l'escrivent encarregat de posar-la en pública forma i notificar-la a les parts. El document s'iniciava amb la indicació de la data i havia d'incloure el nom dels àrbitres i de les parts, la demanda, la resposta, així com també totes les accions dutes a terme pels àrbitres per tal de conèixer les versions i proves de cadascun dels litigants. Finalment, s'inclouïa la resolució dels àrbitres, juntament

¹⁸ Per exemple, van esperar dos dies perquè Bartomeu Forn respongués a la presentació de la carta del rei Joan I feta per Agnès, vídua de Joan Floreta, de la vila de Castelló: «Et licet dictus Bartholomeus Furni expectatus fuerit per duos dies ad predictam minime respondere curavit nec copiam sumere de eisdem. Et ideo ego igitur requisitus processu ad huiusmodi instrumentum claudendum» (AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 25 r. – 25 v.).

¹⁹ Alguns exemples: AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 11 v. i AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 13 v. També hem documentat un requeriment que s'acaba quan s'inicia el trasllat de la sentència a la qual s'apel·la, AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 12r.víd

²⁰ «Feneyx encara compromís si cert dia és posat que·l pleyt sia deffinit per sentència, e si no u és, que sia finit lo compromís» (COSTUMS DE TORTOSA, 1996: 2.16.7).

amb la validació del notari i la subscripció dels testimonis, de la mateixa manera que es feia en qualsevol document públic (COMES 1826-1829: 174-176).

A les escriptures notariales també es redactaven les apel·lacions. Si la part condemnada no estava d'acord amb la sentència, podia interposar al mateix jutge una apel·lació, verbalment un cop dictat el veredict o per escrit dintre dels deu dies següents.²¹ Amb aquest recurs s'intentava que el cas fos resolt per una instància superior. Així doncs, en el termini d'un mes, la part apel·lant demanava al jutge la remissió dels apòstols, és a dir, una còpia autenticada del procés, de manera que el jutge superior (*ad quem*) pogués iniciar el procediment. El lliurament dels apòstols implicava una revisió del procés, ja que calia certificar que el cas no s'havia desenvolupat d'acord amb els requisits que marcava la llei. No obstant, la resposta del jutge a una apel·lació no era sempre la que esperava la part apel·lant, ja que sovint es denegaven els apòstols. Però si la resposta era afirmativa, començava un nou judici obert a noves al·legacions i proves de les parts, les quals podien apel·lar fins que no s'arribés a dues sentències concordes o bé fins que s'exhaurissin les instàncies (FERRO 2001: 134).

Les vídues barcelonines als requeriments notarians

Les requestes notarians són un tipus de font que permeten l'estudi d'un ampli ventall de temes a nivell social, econòmic, judicial, etc. I aquesta riquesa ens aporta més llum sobre el nostre coneixement de les vídues medievals, ja que la presència de vídues en aquest tipus de document és considerable. Per tot això, ens interessen aquells requeriments que haguessin estat fets per vídues, que són la majoria, però també aquells que estiguessin destinats a vídues o aquells en què la vídua fos motiu del requeriment. Incloem, igualment, dins d'aquesta tria, aquells requeriments de dones que, després d'un temps de viduïtat, es tornen a casar, però, tanmateix, arrossegueu problemes de la seva anterior viduïtat. Certament, aquests documents evidencien que, amb la celebració d'un segon matrimoni, no s'acabaven els problemes per a la vídua, sinó que calia emprendre accions per donar fi als possibles conflictes. Mostrem, a continuació, una selecció de documents que ens permeten accedir a la casuística que portava les vídues a utilitzar els requeriments notarians per defensar els seus drets. D'aquesta manera, la recuperació del dot, la defensa dels drets dels seus fills i filles i les qüestions econòmiques esdevenen les raons més habituals dels requeriments analitzats.

La restitució del dot era, sens dubte, una de les grans preocupacions de les vídues barcelonines. La responsabilitat de l'administració del dot, que era una aportació que feia la dona per tal de sustentar les càrregues del matrimoni (RECOGNOVERUNT 1927: tit. 56), requeia en el marit mentre

²¹ «Dins deu dies comptadors del temps de la appellatio feta, los jutges, dels quals serà appellat, dar apostols sien tenguts: e si dats no seran, après lo appellat o encara lo appellat, no sperats los apostols puxan proseguir la appellatio francament axí com si apostols fossen dats.» (CONSTITUCIONS DE CATALUNYA 1995: Vol. 1, Llib. 7, Tit. 7, Cons. 4).

durava la relació. Un cop acabada, el dot havia de ser retornat a la vídua o la seva família, d'acord amb allò que s'hagués convingut en els capítols matrimonials. En conseqüència, el dot es convertia en una quantitat econòmica necessària per tal que la vídua pogués mantenir-se al llarg de tota la seva viduïtat. És per aquest motiu que el dot s'ha presentat tradicionalment com una assegurança per a la viduïtat. Tanmateix, tot i que la llei establia l'obligatorietat de la seva restitució a la vídua després de la mort del marit, la realitat és que no sempre aquesta tenia lloc, ni de forma immediata, ni es produïa el retorn complert de la quantitat establerta en la constitució del dot. En aquest sentit, cal tenir en compte la figura legal de la tenuta que completava el significat del dot, més enllà del seu valor econòmic.²² És a dir, la no restitució del dot atorgava a la viuda el dret de viure a càrrec dels béns del marit mentre no se li satisfessin completament les quantitats degudes en concepte de dot i, per aquesta raó, els béns del marit quedaven hipotecats pels drets de la viuda, a benefici d'inventari (COMES 1826-1829: 140). Tot i que la llei establia que amb la tenuta la viuda esdevenia usufructuària dels béns del marit, sovint aquest usdefruit es traduïa simplement en la garantia per part dels tribunals del proveïment de les seves necessitats. Aquesta realitat ens porta a pensar que el sistema dotal no era sempre suficient per garantir una viduïtat apropiada a les dones, de manera que moltes d'elles havien de recórrer a la justícia per tal d'aconseguir que els seus drets fossin respectats.

Conscients de la importància del dret de la tenuta, totes les viudes mencionaven en els requeriments estudiats el fet de gaudir d'aquest dret. Per exemple, Sança, vídua de Guillem de Seriol, va comparèixer l'any 1388 davant del veguer de Barcelona, Bernat de Tous, per tal de denunciar que li havien estat confiscades 48 somades de vi, que li pertanyien en tant que usufructuària dels béns del seu marit pel dret de la tenuta. El vi decomissat havia estat utilitzat per satisfer els deutes contrets pel seu sogre.²³ El problema és que el vi procedia de les vinyes que havien pertangut al seu difunt marit i, com que la vídua encara no havia recuperat completament el seu dot, els béns confiscats li pertanyien en contemplació del dret de la tenuta. Les paraules que Sança va adduir en la seva demanda eren les següents:

Tum etiam quia dicta domina Sancchia dictum vinum habuerat et conreaverat in vineis dicti viri sui fructus quarum vinearum dicta Sancchia facit et fecit suos ex eo quia juxta privilegia Barchinone et Constitutiones Cathalonie Generales consetur posside bona mariti et, post annum luctus, facit fructos suos nisi satisfactorum fuerit sibi in dote et in sponsalicio et aliis iuribus suis.²⁴

La referència per part de les viudes als privilegis de la ciutat de Barcelona i a les Constitucions Generals de Catalunya era constant en aquest tipus de reclamacions, com en aquest cas, en què Sança es reivindicava com a viuda tenutària. D'aquesta forma s'evidencia que els béns del difunt

²² Aquesta institució del dret civil català té el seu origen l'any 1351 està regulada per la constitució *Hac nostra* (CONSTITUCIONS DE CATALUNYA 1995: Vol. 1, Llib. 5, Tit. 3, Cons. 1). En relació al marc jurídic de la viduïtat, vegeu COMAS 2015: 26-40.

²³ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, ff. 142r.-144v.

²⁴ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 142r.

marit estaven hipotecats i lligats al dot de la muller. A més, Sança afegia a la seva demanda que ni ella ni el seu marit havien contret cap tipus d'obligació amb els creditors del seu sogre, de manera que les quantitats espoliades per les autoritats no podien ser destinades a satisfer els deutes d'aquest. El veguer va dictar sentència en contra de la dita Sança, però tanmateix aquesta decisió no la va aturar i va perseverar en la seva demanda, per la qual cosa va requerir al jutge que els creditors fossin convocats davant dels tribunals per tal de resoldre el conflicte i Bernat de Tous hi va accedir. Aquest requeriment és un clar exemple que, malgrat allò que estipulava la llei en relació als drets de les viudes, no sempre eren respectats els seus interessos. De resultes d'aquesta situació, les vídues barcelonines no tenien cap altra opció que recórrer a les autoritats competents per tal que se'ls reconeguessin els drets, però, tot i així, tal com demostra aquest cas, la llei no era sempre respectada.

Més enllà dels seus propis interessos, les viudes també havien de comparèixer davant dels tribunals per tal de defensar els drets dels seus fills i filles. Sovint els conflictes relacionats amb aquesta qüestió tenien a veure amb el fet que les viudes no sempre eren les tutores dels seus infants. En aquest sentit, un dels aspectes que més enfrontaments generava era la provisió d'aliments. L'any 1389, Caterina, vídua de Berenguer Puigalquer, va presentar un requeriment notarial a la seva sogra Guillemona, que era la curadora i tutora legal dels fills de la dita Caterina. Reclamava a la seva sogra, també viuda, que assistís a l'encant en el qual s'havien de subhastar part dels béns del difunt Berenguer Puigalquer amb la intenció d'obtenir liquiditat suficient per tal de poder alimentar els infants. La venda d'aquests béns era com a conseqüència d'una sentència anterior, en la qual Guillemona havia estat acusada de no fer-se càrrec dels seus néts, però, a més, de no permetre a la dita Caterina utilitzar els béns del seu difunt marit per tal de proveir-los. De fet, en aquest mateix requeriment, Caterina es preguntava irònicament si allò que realment volia Guillemona és que els menors acabessin morint-se de gana.²⁵

Una altra qüestió que sovint solia enfrontar les vídues no tutores amb el tutor dels seus infants era l'administració dels seus béns. Per tal d'evitar que el patrimoni del seu fill Franciscó i de la seva filla Claretta fos dilapidat, Antonieta, vídua de Berenguer de Vilalta, va emprendre diverses accions contra el tutor, Francesc de Castelló, el qual havia decidit iniciar la venda de part del patrimoni dels infants.²⁶ Per alienar béns immobles de menors, els tutors necessitaven una autorització judicial prèvia del veguer, per la qual cosa Francesc de Castelló va sol·licitar que li fos concedida la llicència per vendre certs béns immobles dels fills d'Antonieta. El jutge es pronuncià a favor del tutor, però la viuda va recórrer la sentència per evitar la venda.²⁷ Entretant, va presentar requeriments a totes aquelles persones que havien fet tractes amb el tutor per fer-se amb alguna

²⁵ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 147r.

²⁶ Són diversos els documents relacionats amb aquest afer: AHPB, Francesc de Lladernosa, 23/35, f. 13v. Incomplet; f. 18r.-20r.; f. 24v.-26v.; f. 30r.-30v.; f. 31r.-31v.; f. 31r.-31v.; f. 31 v.-32 v.; f. 32v.-33r.; f. 33v.; f. 33v.-34v.; f. 34v.-35v.; f. 36v.-38r.

²⁷ AHPB, Francesc de Lladernosa, 23/35, f. 18r.-20r.

de les propietats. La llista era llarga: una torre i diverses terres situades a l'horta de Sant Pau del Camp, dues cases al carrer dels Flassaders i una altra situada al carrer de la Blanqueria, a més d'un cens de dos morabatins. Entenem que la vídua s'oposés a la venda de tots aquests béns, ja que representava una disminució important de l'herència que havien de rebre els seus fills. El darrer pas que coneixem que va fer Antonieta va ser un requeriment que va presentar al veguer Francesc de Togores amb la intenció que es prohibís a Francesc de Castelló vendre, alienar, o dividir cap dels béns dels dits infants, mentre no es resolgués l'apel·lació de la sentència dictada per Jaume Llena.²⁸

Finalment, cal fixar l'atenció en els requeriments relacionats amb els problemes econòmics. Algunes viudes perdien tot allò que tenien perquè la nova situació les sobrepassava (GARCÍA 2006: 461). Carregades de deutes, tant els propis com els heretats del marit, havien de fer front a la nova situació, per exemple, venent-se les seves possessions. Per tant, no és sorprenent veure que les vídues exhaurien cadascuna de les possibilitats que tenien per tal de millorar la seva situació econòmica que, per a la majoria d'elles, depenia bàsicament del seu dot. Atès que, tal com hem dit anteriorment, aquest no sempre era restituït convenientment, les viudes necessitaven tots els mitjans que tenien a l'abast per poder-se mantenir. És en aquestes circumstàncies que el jutge havia de reconèixer que el dot no havia estat restituït, perquè fossin respectats els drets de la viuda com a primera creditora del marit, amb l'objectiu que pogués exercir l'opció dotal i recuperar el dot i l'escreix (COMAS 2015: 29-32). D'aquesta manera va actuar Francesca, vídua de Pere Pasqual, l'any 1396, quan va decidir fer efectiva l'opció dotal davant de la resta dels creditors del seu difunt marit. Amb tot, es va negar a la venda de la casa on ella havia viscut durant el seu matrimoni, per la qual cosa va al·legar que ella era la primera creditora en temps i en dret. En el requeriment notarial relacionat amb aquest cas, s'indicava que el valor del dot de Francesca era superior al de la casa, mentre que les quantitats degudes del dit Pere Pasqual no eren superiors als 50 sous. Finalment, després que el jutge escoltés els arguments de la viuda, ella va aconseguir quedar-se amb la seva casa.²⁹

D'altres vídues, per contra, reclamaven salaris o altres diners que es devien al difunt marit. A finals de l'any 1399 Caterina, vídua de Martí Ferrer, va haver d'enfrontar-se al veguer i a la resta d'oficials de la seva cort com a hereva del seu difunt marit. La vídua reclamava que se li paguessin les quantitats que es devien a Martí Ferrer per a la provisió del lleó del rei, del qual havia tingut la custòdia. Caterina aconseguí una sentència favorable que reconeixia el deute que els oficials reials tenien amb ella, tot i que, al seu parer, no era suficientment satisfactòria, atès que no se li pagaven les quantitats que exigia. És per això que decidí tirar endavant una apel·lació de la sentència que el jutge corresponent acceptà, però de la qual no coneixem la resolució.³⁰

²⁸ AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 36v.-38r.

²⁹ AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 100r.-102r.

³⁰ AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 123r. – 127v.

Dins de l'àmbit dels assumptes econòmics, cal incloure també aquells que pertocaven a la vídua per haver-se de fer càrrec dels deutes contrets pel marit estant en vida, ja fos com a hereves universals, com a marmessores o com tutores de llurs fills. Per exemple Maria, vídua del notari Bartomeu Gomar, va ser condemnada a pagar a Galceran s'Estrada, antic batlle de Barcelona, la suma de 22 sous. El dit Galceran havia bestret al difunt marit de Maria la dita quantitat per tal que realitzés unes escriptures, però, com que la mort havia arribat al dit Bartomeu sense haver acabat la feina, l'antic batlle reclamava a la vídua del notari que se li retornessin els 22 sous que havia avançat. Maria, doncs, condemnada pels deutes del seu marit, va haver de fer front al pagament de les quantitats que se li exigien.

Paral·lelament a aquestes qüestions, les fonts mostren també vídues queixant-se del cost elevat dels plets,³¹ com reclamaven un judici just³² i l'exigència que les sentències fossin expedides sense dilació.³³ Tot i que aquestes actituds envers les vídues eren probablement com a conseqüència de la seva vulnerabilitat en tant que dones sense home, hem pogut constatar, amb aquesta mostra d'exemples, que eren capaces de fer sentir les seves veus davant dels tribunals per tal de trobar una solució a les seves necessitats.

A tall de conclusió

Les requestes i els arbitratges notariais són una bona forma per estudiar els problemes econòmics i jurídics, de vegades també emocionals, en què es podien trobar immerses les vídues. I, a la vegada, permeten acostar-nos a les possibilitats que tenien de defensar els seus drets i fer sentir la seva veu. També hem pogut veure, a partir d'aquestes fonts, quin era el paper i la presència dels notaris en aquestes tipologies documentals.

Hem cregut interessant presentar la problemàtica que es desprèn de la documentació a partir de l'estudi d'una casuística concreta, per mitjà d'exemples que ens porten a deduir que els conflictes que més es repeteixen tenen el seu origen en la defensa del dot, l'esponsalici i altres drets que les vídues poguessin tenir sobre els béns del marit. Tot i que la llei les emparava, no sempre era tan fàcil que es respectessin els seus drets, en especial el dret de la tenuta. Per totes aquestes raons, es presentaven davant dels tribunals per tal de defensar els seus drets, però també els dels seus fills i filles. En bona part, molts dels conflictes ocorrien quan els hereus del marit no eren els propis fills de la viuda, com ara fillastres o bé parents del marit, que veien la restitució del dot de la viuda com un desmembrament de l'herència que havien rebut. En definitiva, tota aquesta documentació ens demostra que, efectivament, el rerefons de les seves dificultats era bàsicament econòmic. No és d'estranyar, doncs, que en els requeriments estudiats constatem generalment l'apel·lació

³¹ AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 139r.–140v.

³² AHPB, Francesc de Lavernosa, 23/35, f. 186v.–187v.; f. 188r.–190r.

³³ AHPB, Joan Eximenis, 29/58, ff. 144v.–146v.

a la seva condició de vídua i sovint es faci esment al seu estat de «miserable persona». Sens dubte, coneixien els seus drets, els reclamaven, si bé, malauradament, per la pròpia idiosincràsia d'aquesta tipologia documental, les requestes notariales, molt poques vegades podem acabar sabent si aconseguien les seves reivindicacions.

BIBLIOGRAFIA

COMAS, Mireia, 2015. *Entre la solitud i la llibertat. Vídues barcelonines a finals de l'Edat Mitjana*, Roma, Viella.

COMES, Josep, 1826-1829. *Tratado teórico-practico del arte de notaría: traducción libre de la obra que con el título de Viridarium artis notariatus escribió en latín José Comes*, Barcelona, Impr. de J. Mayol.

CONSTITUCIONS DE CATALUNYA, 1995. *Constitucions y altres drets de Catalunya compilats en virtut del capítol de cort LXXXII de las corts per la S. C. y R. Majestat del rey Don Philip IV. Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona any M. DCCII*, Introducció a cura de Josep Maria Pons i Guri, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

COSTUMS DE TORTOSA, 1996. *Costums de Tortosa*, Edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, amb la col·laboració de C. Duarte i A. Massip, Barcelona-Lleida, Fundació Noguera-Pagès.

FERRER I MALLOL, Maria Teresa, 2000. *L'instrument notarial (segles XI-XV)*, *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, nov. 1998)*, Barcelona, Fundació Noguera: 29-88.

FERRO POMÀ, Víctor, 2001. "Els drets processal i penal a Catalunya abans del Decret de Nova Planta", *Història del dret català*, T. de Montagut Estragués (ed.), Barcelona, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya: 46-183.

GARCÍA HERRERO, María del Carmen, 1995. "Árbitras, arbitradoras y amigables componedoras en la Baja Edad Media aragonesa", *Nueva lectura de la mujer: crítica histórica*, V. Alfaro Bech, L. Taillefer de Haya (eds.), Málaga, Universidad de Málaga: 85-123.

—2006. *Las mujeres en Zaragoza en el siglo XV*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza.

PAGAROLAS SABATÉ, Laureà, 1994. "Notaris i auxiliars de la funció notarial a les escrivanies de la Barcelona Medieval", *Lligall*, 8: 53-72.

PIZAN, Christine de, 1989. *Le livre des trois versus. Édition critique par Charity Cannon Willard et Éric Hicks*, París, Honoré Champion.

RECOGNOVERUNT, 1927. *Recognoverunt proceres. Versión medieval catalana del privilegio así llamado*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

ROYO PÉREZ, Vicent, 2016. “El arbitraje en la documentación medieval valenciana. La caracterización de la institución arbitral en la práctica documental de las comarcas de Els Ports y El Maestrat entre 1232 y 1412”, *Anuario de historia del derecho español*, 86: 141-195.

VINYOLES, Teresa, VARELA, Elisa, 1998. “Vocacions femenines del segle XV”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 71: 889-906.

WESSELL LIGHTFOOT, Dana, 2013, *Women, dowries and agency. Marriage in fifteenth-century Valencia*, Manchester, Manchester University Press.